

Logopèdia preventiva: Competències prèvies del llenguatge escrit. Implicacions en l'aprenentatge de la lectura i l'escriptura (2a part)

Mònica Ballester, col. 08-1768 i Núria Bonet, col. 08-0142

L'escola té la tasca d'ensenyar a llegir i a escriure els nens i nenes. Hi ha una gran diversitat de maneres de fer-ho entre unes escoles i altres, però, en general, es percep una mena de pressa perquè la criatura n'aprengui com més aviat millor. Tanmateix, veiem que els resultats en competència lectoescriptora en el nostre país no són gens encoratjadors.

No hem d'oblidar que llegir i escriure són unes activitats molt complexes i abstractes que fem els humans i que no s'aprenen de forma natural, com el llenguatge parlat, sinó que requereixen un procés d'instrucció de llarga durada.

També hem de tenir present que abans dels cinc anys i mig, els nens i nenes estan en ple període de maduració i desenvolupament de les seves capacitats i habilitats de llenguatge, visuals, auditives, psicomotrius, etc.

De vegades, pretendre ensenyar la lectoescriptura (LE) en les edats d'educació infantil, abans dels 6 anys, fa que molts nens i nenes no hagin assolit encara els prerequisits necessaris per poder fer aquest aprenentatge de manera que quedi ben instaurat.

El temps que s'inverteix a l'escola per a la instrucció de la LE en aquestes edats, començant ja des de P-3, va en detriment de donar als infants l'estimulació i la guia que realment necessiten per afavorir la seva evolució i maduració íntegres.

Hi ha mestres que són conscients d'aquest fet i ells mateixos expressen: "Ens sentim pressionats. Avui en dia toquem tantes tecles al llarg del curs que no queda temps per a les quatre nocions bàsiques i que realment faciliten l'aprenentatge."

Com a conseqüència tenim criatures que comencen a llegir i a escriure molt aviat, però que segueixen patrons incorrectes o inestables, amb errors que queden fixats i després costen molt de solucionar, que fan una lectura mecànica sense comprendre-la, i, sovint, posar-se a llegir i a escriure els crea rebuig o els genera fatiga.

En aquest treball **us presentem les bases** que han de tenir nens i nenes prèviament a l'aprenentatge de la LE, és a dir, allò que

els aportarà les **competències imprescindibles per aprendre a llegir i a escriure** de la forma més senzilla, ràpida i eficaç.

Definim quatre pilars que, al nostre entendre, constitueixen una sòlida base per construir un bon aprenentatge de la LE: **la Motivació, el Llenguatge Oral, el Pensament i la Representació Gràfica/Cos i Espai.**

Considerem aquests quatre blocs com una sola realitat. Són quatre aspectes que es desenvolupen al mateix temps, que s'alimenten els uns als altres, i la criatura se'ls fa seus com una sola cosa.

L'infant s'anirà manifestant més o menys destre, o amb més o menys preferència, en unes o altres àrees, però els adults sabem que s'han d'anar desenvolupant totes en conjunt de la manera més equilibrada possible.

Tots quatre pilars són necessaris i imprescindibles i, per les seves característiques, creiem que poden ser incorporats explícitament en els currículums escolars, per fer les programacions, avaluacions i el seguiment de cada nen.

MOTIVACIÓ

Motus (“mogut”) i motio (“moviment”)

Allò que impulsa una persona a fer determinades accions i a persistir-hi fins a complir els seus objectius.

La M implica l'existència d'alguna **necessitat**. Si totes estan satisfetes, no hi haurà interès per anar enlloc.

Estar motivat implica estar emocionat i, com diu I. Morgado, “tot allò que produeix emocions activa el cervell i la memòria”, per tant, activa i solidifica l'aprenentatge.

És la força primordial que farà que l'infant iniciï i persisteixi en el camí d'aprendre a llegir i a escriure, i l'ajudarà a superar els problemes que es vagi trobant. Si li manca motivació, encara que tingui bones condicions per fer-ho, pot no aconseguir-ho o fer un aprenentatge mecànic o poc eficaç.

Educarem la mainada, a partir de les seves tendències innates, en **el valor de l'esforç**, començant per la motivació que “estira” des de fora (perquè m'estimi la mare, per agradar la mestra...) per arribar a **l'automotivació**, que sorgirà d'ell mateix en desenvolupar els valors de **l'interès** i la **voluntat**.

Un dels **recursos** que més utilitza el nen per aprendre de manera ben motivadora és **el joc**. Hem de tenir en compte, però, que l'infant no comença a jugar sol, ho farà primer amb l'adult i ho repetirà una i moltes vegades fins que ho faci, en alguns moments, tot sol.

Jugar no és només un recurs “per a”, sinó que en si mateix aporta **l'estimulació** necessària per a la maduresa visual, psicomotriu, cognitiva... No oblidem, també, que mitjançant el joc apareix i es desenvolupa **la capacitat simbòlica**, que ha de ser present, sine qua non, en la representació del llenguatge i, en major grau, en la lectura i l'escriptura

Per al nen “**jugar és pensar en veu alta**” (M. Rueda), és la seva forma natural d'aprendre, “jugar és viure” (E. Levin).

A més a més, **el joc integra** tota una sèrie de **valors i actituds** i que val la pena enumerar: ser perseverant, aprendre a compartir, dialogar i/o pactar, organitzar-se de forma autònoma, resoldre problemes, ser creatiu, permet l'error i la incongruència, millora l'autoestima, fomenta l'autocontrol canalitzant la frustració, elabora emocions, dóna agilitat a la ment, socialitza i fa acceptar les normes. Tot plegat el beneficiarà com a persona per continuar en tots els seus aprenentatges i relacions. Hi ha d'altres recursos que també ajuden l'infant a motivar-se per la LE i el seu aprenentatge: l'explicació i la lectura de contes, les cançons i el dibuix.

Els contes donen contingut al fet de llegir, ajuden a fer conèixer el món que envolta la canalla de forma diferent que amb el joc, els fa córrer la imaginació i aprenen el llenguatge oral d'una manera gairebé imperceptible, però que de mica en mica va omplint el cervell de nous elements lingüístics.

Les cançons que treballen el ritme i l'entonació també aporten una riquesa de llenguatge més global que la conversa, en contenir metàfores, jocs de rimes, etc.

El dibuix és el mitjà que té l'infant per representar el que l'envolta. El podem prendre com un altre recurs que motiva, anima

i fa vibrar el nen per aprendre coses noves i per expressar-se ell mateix en un paper que serà en definitiva, el que després escriurà.

LLENGUATGE ORAL

“És l'expressió audible del llenguatge. És un acte individual d'emissió acústica de paraules”. J. Perelló

Altres autors el defineixen com: “la veu articulada posada al servei de la ment per transmetre missatges de forma simbòlica i individual, seguint el model de la col·lectivitat”. Aquesta definició de llenguatge oral fa referència als diferents punts de vista des dels quals podem analitzar el llenguatge: físic, corporal, cognitiu-simbòlic i individual-social.

L'infant té una capacitat innata per al llenguatge, l'aprèn espontàniament, de manera gairebé automàtica. Això es dóna, però, únicament si l'entorn del petit li proporciona un caliu comunicatiu ric en llenguatge.

Què és el que cal fer perquè l'infant aprengui a parlar? Aparentment són coses senzilles, però que cal fer-les dia rere dia, sense defallir: a allò que el nen o nena expressa amb un so, l'adult **li dóna un significat**, sempre amb una empremta afectiva per a cada so o mot que apareix de nou o que es repeteix; **la connexió adult/nen** ha de ser real i efectiva; l'adult li ha de donar un **model correcte** per tal de poder imitar i l'ajudarà a fer-lo seu mitjançant la **correcció immediata** i, finalment, **li repetirà** sigui en el mateix context i/o en diverses situacions semblants.

Aquestes **condicions comunicatives s'han de preservar i potenciar** també en l'entorn escolar (tant en educació infantil, com en tota la primària i secundària) assegurant la connexió de diàleg mestre-nen cada dia, i enriquint el diàleg envers la comunicació amb els altres nens i amb tot el grup.

En aquest context, l'infant va construint un llenguatge intern que converteix en expressió audible, la parla, gràcies al fet que també es posen en marxa **la praxi i la percepció auditiva**: la primera correspon a l'acció mecànica del conjunt dels òrgans fonarticulatoris i la segona, bàsicament, informa sobre l'ordre correcte de les paraules i els sons, la melodia de la intenció comunicativa, el ritme de la frase...

Per treballar aquests dos aspectes dins l'àmbit escolar, proposem el programa “**Picc: Dp**® o Programa instrumental de consciència corporal per al desenvolupament de la paraula” que té en consideració **quatre bases instrumentals de la parla**:

- I. Vivència orofacial
- II. Higiene respiratòria, auditiva i postural (HRAP)
- III. Ritme musical corporal i de la parla (RMCP)
- IV. Escolta activa i EPAC (estimulació de la percepció auditiva central).

Aquestes 4 bases del llenguatge oral també fonamenten alguns aspectes del llenguatge escrit, per exemple:

- la vivència orofacial, que inclou la vivència dels sons de la pròpia llengua, aporta informació propioceptiva sobre els sons que, juntament amb l'auditiva, estableixen el sistema fonològic, condició imprescindible per a la correcta associació so-grafia.
- l'educació sobre la respiració i la postura (HRAP) afavoreix la

maduresa dels sistemes visual i auditiu i estableix uns bons hàbits per llegir i escriure mantenint postures corporals saludables, evitant tensions incorrectes i cansament excessiu.

- el treball diari sobre el ritme (RMCP) beneficia directament la capacitat d'atenció i de memòria de la canalla, desenvolupa l'anàlisi seqüencial auditiva, afavoreix la integració dels conceptes relacionats amb la durada i el temps, etc., habilitats imprescindibles per codificar-descodificar amb fluïdesa el complex codi seqüencial audiogràfic que són l'escriptura i la lectura.

- l'escolta activa i EPAC inclou el treball per desenvolupar de la consciència fonològica, condició necessària per a l'aprenentatge i automatisme de la LE.

El programa de treball es presenta a través d'activitats per fer a l'escola, dins i fora de l'aula, que poden ser de caire lúdic, o bé per incorporar hàbits en les accions quotidianes dels infants, o per treballar determinats conceptes i objectius en les tasques curriculars habituals.

Per concloure aquest segon gran pilar, creiem que l'escola, la família i l'entorn del nen han de donar importància prioritària al **Llenguatge oral**: parlar, dialogar, escoltar, raonar, explicar, descriure. Així, **el seu llenguatge intern serà ric, ben estructurat i el tindrà a l'abast** en l'ús quotidià i literari.

No només s'ha de pensar en els aspectes instrumentals o mecànics de la LE, sinó que s'ha d'aconseguir que aquest aprenentatge estigui immediatament lligat a la comprensió i l'expressió. És a dir, llegir i escriure han de ser per a l'infant eines de comunicació, de creixement, de joc, de cultura...

Llenguatge oral: ritme musical

Llenguatge oral, escolta activa

PENSAMENT

El tercer pilar per a l'aprenentatge de la LE és el que fa referència a la capacitat de pensament o la intel·ligència de l'infant, que depèn en gran part de la seva herència genètica, però també de tots els estímuls que va rebent de l'entorn.

Podríem preguntar-nos què és la intel·ligència? És un conjunt de **funcions psíquiques** superiors o d'associació que donen la facultat de **pensar, conèixer i comprendre**. L'aptitud de comprendre **les relacions** que existeixen **entre els elements d'una situació i d'adaptar-se** a aquesta amb l'objecte **d'arribar a un fi**.

Piaget descriu els processos d'evolució cognitiva que conformen el desenvolupament intel·lectual i socialitzador de l'ésser humà i defineix una sèrie d'etapes del desenvolupament del pensament infantil:

Etapa sensoriomotriu (0-18 m o 2a): l'aprenentatge consisteix a **desenvolupar i coordinar** les seves **accions i percepcions** en **esquemes organitzats**. Passa de no tenir consciència d'individualitat a situar-se en el món dels objectes. L'aparició de processos simbòlics corona aquest període.

Etapa preoperativa (2-7a): es desenvolupa el llenguatge oral.

a) **Preconceptual (2-4a)**

b) **P. intuïtiu (4-7a)** És capaç de **representar el que no es present**. El seu pensament està encara **lligat a les coses concretes** i a actuar. Va del particular al particular. Pot classificar i fer sèries, però no sap ordenar les relacions de jerarquia.

Etapa de les operacions concretes: (7-12 a): comença quan **les accions físiques comencen a interioritzar-se**. És el període de comprendre les relacions de coses concretes i per tant és capaç d'ordenar, classificar, relacionar conceptes, descriure, seqüenciar i explicar-ho amb sentit.

Pensament operatiu formal: (pels volts de l'adolescència). Marca la naturalesa reflexiva del pensament madur adult.

Comença a raonar les possibilitats teòriques, a usar abstraccions i a considerar possibilitats que no ha experimentat, formulant hipòtesis.

Per **fer un bon aprenentatge de la LE el nivell mental** del nen també cal que sigui suficient, ja que implica que sigui capaç de fer **processos de generalització i abstracció**. Ja no només és necessari un nen pràctic, representatiu concret (preoperatori) sinó que s'ha d'encaminar vers a un **pensament operatiu i lògic** (6-7 anys).

Perquè hi hagi un progrés en les etapes del desenvolupament, i en cada un dels aprenentatges, Piaget explica que cal passar per una sèrie de passos progressius: en un primer moment s'han d'**assimilar** les noves experiències, que després s'han d'**acomodar** en el nen i en l'entorn, i fer-se-les seves; en un següent pas cal **interioritzar-les**, passar-les pel sedàs, i finalment serà capaç de **generalitzar-les** en altres situacions semblants o diferents. Aquesta capacitat d'adaptar nous aprenentatges i fer-se'ls seus és el que fa que l'infant sigui més plàstic i adaptable a tot el que se li presenti.

Totes les etapes per les quals passa l'infant es van desenvolupant mentre maduren les habilitats cognitives bàsiques de percepció, atenció i memòria.

L'atenció dóna un significat a allò percebut i ordena la informació provinent dels sentits de forma jeràrquica de manera

que la ment la pugui elaborar. Es relaciona amb la **memòria**, ja que aquesta aporta el context per fer significatiu allò percebut i alhora cal atenció per poder retenir una dada.

La percepció: s'hi configuren les sensacions que rebem del món extern i donen sentit al que ens envolta. Ens permet adaptar-nos a l'entorn. És selectiva, escull el que l'interessa i passa per alt altres detalls. En aquest procés de selecció intervé activament una altra capacitat psíquica important: l'atenció.

La memòria: és la capacitat mental que possibilita a un subjecte registrar, conservar i evocar les experiències (idees, imatges, esdeveniments, sentiments, etc.).

Però totes aquestes capacitats i habilitats de la intel·ligència no s'arrelen a l'infant si no hi ha un paral·lisme constant entre la vida afectiva i la intel·lectual.

REPRESENTACIÓ GRÀFICA. COS / ESPAI

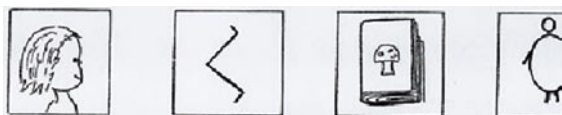
Aquest quart pilar és el que prepara l'infant perquè sigui capaç de representar la informació auditiva del llenguatge mitjançant els grafemes.

El pas de la realitat al símbol (imatge mental) al símbol gràfic (foto-dibuix) i al signe (lletra) requereix una evolució de la capacitat simbòlica del nen cap a formes de representació cada cop més abstractes i arbitràries. S'inicia amb el procés de pensament, "penso en la mare quan ella marxa", i segueix evolucionant a partir del reconeixement d'imatges, del joc simbòlic... sempre acompanyat per l'adult, que li dóna els primers significats, el convida a interpretar i posteriorment a crear.

Aquest diàleg que s'estableix entre els dos, adult i infant, convé que s'estimuli dia a dia perquè es vagi gravant a la memòria. Finalment, les imatges s'aniran esquematitzant fins al punt que es transformaran en paraules i grafies.

Una imatge llegible serà aquella en la qual el nen interpreti els objectes, la seqüència narrativa i hi vagi descobrint a poc a poc els detalls.

Posteriorment, l'infant aprendrà a interpretar una seqüència de símbols que representen una frase, i podrà manipular i jugar amb els diferents elements que la conformen.

Alhora, convé que l'infant adquireixi les **habilitats motrius** perquè arribi a fer unes grafies molt concretes i precises. Per fer-ho, primer ha de **dominar tot el seu cos, el desplaçament, la seva relació amb l'espai** (lluny - a prop, alt-baix, rodó-estret, prim-gruixut, sobre-sota, dreta-esquerra) i la **coordinació entre el cos i els objectes**.

L'evolució del control de les extremitats va de la part més propera del tronc a la més llunyana, fins arribar a fiançar la independència de dits-mà-braç-espalla, que dóna lloc a la coordinació precisa i àgil sense esforç. **La fatiga és un dels perills** que poden sorgir en treballar una bona grafia, ja que impossibilita l'atenció i la concentració i, elimina tota motivació de joc en l'activitat de l'escriptura.

El gest del traç representatiu dels infants en un principi ha de ser ampli, i ocupar el cos sencer en un suport vertical (paret-pissarra). El traç **es va reduint a poc a poc**, permet l'augment del control segmentari del braç, les mans i els dits en un suport horitzontal i ampli, que s'anirà reduint **fins a la mida d'un full** (terra-taula- DIN A3- DIN A4).

Graduació	
1:	
2:	\
3:	/
4:	∠
5:	∩
6:	∪
7:	∪∪
8:	∪∪∪
9:	∪∪∪∪
10:	∪∪∪∪∪
11:	∪∪∪∪∪∪
12:	∪∪∪∪∪∪∪
13:	∪∪∪∪∪∪∪∪
14:	∩∩∩∩
15:	∩∩∩∩∩
16:	∩∩∩∩∩∩
17:	∩∩∩∩∩∩∩
18:	∩∩∩∩∩∩∩∩
19:	∩∩∩∩∩∩∩∩∩
20:	∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩
21:	∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩
22:	∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩
23:	∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩
24:	∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩
25:	∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩
26:	∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩∩

El primer estri per escriure serà la mà, i després els dits, els quals li proporcionaran el màxim nombre de sensacions. El pas dels dits fins a agafar un llapis ha de ser progressiu, passant per estris de gruixos i pesos adaptats.

Quan parlem de **gest gràfic o preescriptura, ens referim a allò que resulta d'un moviment voluntari complex, fet amb la mà i el braç**. Està constituït per traços verticals que van de dalt a baix, horitzontals que van d'esquerra a dreta i de girs.

Proposem de fer treball de pregrafia o preescriptura a partir de P-4 i tot el P-5, d'una manera molt supervisada pel mestre o la mestra, corregint desviacions que es puguin convertir en mals hàbits i amb la capacitat de decidir si encara s'ha de fer algun treball més específic (de força de dits, o relaxació de braç, d'orientació espacial, de postura...).

Joc, motivació

Lectura de contes, motivació

Vivència cos i espai

CONCLUSIÓ

Aquestes quatre bases: Motivació, Llenguatge Oral, Pensament i Representació Gràfica / Cos-Espai, tenen prou importància i prou entitat en si mateixes perquè es considerin matèria de treball a l'escola a educació infantil i primer cicle de primària, és a dir, quan s'inicia el procés d'aprenentatge de la LE.

A educació infantil és el moment òptim per treballar les competències prèvies, i s'ha de tenir present que les **variacions individuals** de les capacitats i les necessitats **de cada nen i nena són molt grans**. El mestre o la mestra ha de poder observar el procés d'aprenentatge de cada infant i reflexionar-hi per anar incorporant els passos següents segons el progrés. És el moment d'emfasitzar sobre tots els hàbits de treball, de conducta, de relació..., que seran la base per als aprenentatges posteriors.

No s'ha d'oblidar **el joc com a eina fonamental, i el valor de les emocions** que acompanyen i determinen els processos de

creixement i d'aprenentatge de l'infant. Cal tenir present també que en el fet d'aprendre es necessiten moments de "pausa", per donar temps a l'acomodació i la integració. Sense presses, però sense pausa.

Logopedes i mestres hem de treballar conjuntament en l'observació de cada infant, des de la seva globalitat, amb les seves habilitats i mancances, per detectar precoçment quan hi ha problemes que es desvien de la norma perquè puguin ser atesos adequadament.

Per acabar, creiem que hi ha d'haver una bona comunicació **i acord entre els pares i mares** dels infants i **l'ideari i la metodologia escolar**. El nen ha de sentir-se acollit, estimat, i ha de percebre unes expectatives mútues en els dos àmbits principals on passarà la major part dels primers anys de la seva vida.

Així entenem nosaltres una logopèdia preventiva i eficaç.

BIBLIOGRAFIA • Alegria J. et Mousty, Ph. «Les troubles phonologiques et métaphonologiques». Article d'Enfance Brussel-les 2004 • Angüera, Isabel. Animación a la lectura con niños (També té publicat un volum per treballar amb adolescents.). Editorial CCS • Beard Ruth M. Psicología evolutiva de Piaget. Editorial Kapelusz. 1971 • Bruner, J. La parla del nin. Eumo • Bruner, J. Desarrollo cognitivo y educación. Morata • Camps Mundó, A. La gramàtica a l'escola bàsica, entre els 5 i els 10 anys. Barcanova • Correig, M. Fonologia aplicada. Primers passos en l'aprenentatge de la llengua escrita. Edicions 62 • Desclot, M. Poesies amb suc. La Galera • De la Vega, R. y Zambrano, A. Memoria [en línia]. La circumval·lació del hipocampo, setembre 2007 <http://www.hipocampo.org/memoria.asp> • Font Esteve, Monserrat. Llegir i escriure per viure. Editorial La Galera • Fernández Baroja, F. Llopis Paret, A.M., Pablo de Riesgo, C. La dislexia: origen, diagnóstico y recuperación. Editorial CEPE, S.L. Colecció "Educación especial y dificultad de aprendizaje" • Garriga, E. L'adquisició de la lectura en el nen sord. Cal saber parlar per saber llegir? 2002 <http://www.xtec.cat/creda-catcentral/materials%20penjats/egarriga1.pdf> • Guardiet, M.A. L'audició musical a l'Educació Infantil i Primària. Capítol 5: "Desenvolupament cognitiu i audició musical al llarg de l'escolarització" • Fundación Germán Sánchez Rupérez publica periòdicament llibres sobre temes de lectura des de l'any 1989 aproximadament; els edita l'editorial Piràmide. • Juan, F.X. "La importància de la lectura i de l'escriptura a l'educació infantil. Propostes didàctiques. Els racons." Centre de professorat d'Inca. Cantabou, núm. 25. Juny 2007 • Julià Dinarès, T. Encetar escriure. Per un aprenentatge lúdic i funcional de la llengua escrita. Editorial Rosa Sensat, 1995 • Lázaro Martínez, A. Desarrollo psicológico del niño. (De los 18 meses a los 8 años). Ministerio de Educación y Ciencia. • Lebrero, M. Fundamentación teórica y enseñanza de la lectura y escritura. UNED • León, J. A. Conocimiento y discurso, claves para inferir i comprender. Piràmide • Levin, E. Ponència: "SAP". Igualada, 2002 • Morgado I. Conferència: "EDU21.cat", 9/2/2010 • McKay Moore Sohlberg, Catherine A. Mateer (1989). "Introduction to cognitive rehabilitation: theory and practice". New York: Guilford Press • Muñoz Vallejo, M.D. Rehabilitación de la lengua oral y escrita. Bases neuropsicolingüísticas. Editorial CEPE • Narbona, J. Claude Chevre-Muller i altres. El lenguaje del niño. Desarrollo normal, evaluación y trastornos. Editorial Masson, 1997 • Navarra, J. Ponència: "L'enfoc neuropsicològic dels estudis sobre les dislèxies i disgrafies en els infants" III Jornades sobre Logopèdia i Escola, 1988. • Plaget. Seis estudios de psicología. Editorial de Bolsillo. • Pintado, J. (2009). "Automatismes en l'adquisició de la lectura a l'educació infantil." Revista Electrònica d'Investigació i Innovació Educativa i Socioeducativa, volum 1, núm. 1, pàgines 69-90. http://www.in.uib.cat/pags/volumenes/vol1_num1/j-pintado/index.html • Ponces Vergé, J. Aportació de la neurociència a la comprensió del desenvolupament i el funcionament mental. <http://www.intercanvis.es/pdf/18/18-08.pdf> • Rius, M. "Más juego y menos actividades extraescolares". Article publicat a La Vanguardia, 16 de setembre de 2011 <http://www.lavanguardia.com/estilos-de-vida/20110916/54216033596/mas-juego-menos-actividades-extraescolares.html> • Rosselló, M. Rul-lan, V. "Prerequisits a l'avaluació psicològica" Arc-46 inforienteducació. Escrits educatius. Ponència presentada a les II Jornades dels Equips Psicopedagògics de les illes Balears. 1989 • Rueda, M. Jugar pel nen és pensar en veu alta. XVIII Jornades CDIAPS 2011 • Rueda, M. Sánchez, E. González, L. "El análisis de la palabra como instrumento para la rehabilitación de la dislexia". Article de Infancia y Aprendizaje, 1990 • Sans Fitó, A. Per què em costa tant aprendre? Editorial Edebé, 2008 • Sans Fito, A. "I altres claus per evitar el fracàs escolar". Servei de Neurologia HSJD, Barcelona, 2010. Quaderns Faros, núm. 4 http://www.faroshsjd.net/adjuntos/1774.2-Faros4_Catala.pdf • Secall, M. Victòria. La capsula dels sons. Prensa Universitaria • Miryam Isabel "Problemas mas frecuentes/lectoescritura" <http://www.psicologoescolar.com> <http://grafomotricidad.blogspot.com/2010/08/estrategias-para-el-desarrollo-de-la.html#links> • Sacks, O. Veo una voz. Editorial Anaya, 1991 • Steiner, R. El primer septenio. Cuadernos de antroposofía • AAVV Racó a racó. Activitats per treballar amb nins i nines de 3 a 8 anys. Editorial Rosa Sensat. <http://www.scpediatria.cat/sessions2.php> • "L'aprenentatge de la lectoescriptura des d'una perspectiva constructivista". Volums 1 i 2. Editorial Graó